

BADIIY MATN – TIL VA MADANIYAT UYG‘UNLIGINING ESTETIK IFODASI**Narziyeva Ma’mura Norpulatovna****Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti****mamuranarziyeva164@gmail.com****[https // orcid.org/0000-0003-0542-882](https://orcid.org/0000-0003-0542-882)****<https://doi.org/10.5281/zenodo.22252806>**

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnda til va madaniyat uyg‘unligining lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Til birliklarining milliy-madaniy mazmunni ifodalash, tarixiy xotira va qadriyatlarni saqlash hamda badiiy kontekstda yangi semantik va estetik mazmun kasb etish imkoniyatlari yoritiladi. Badiiy matnda so‘z, obraz, ramz va boshqa lisoniy birliklarning umumxalq tilidagi ma‘nosi muallifning individual poetik tafakkuri ta‘sirida kengayishi asoslanadi. Shuningdek, badiiy matn milliy madaniy xotira va individual ijodiy tafakkur mushtarakligini ifodalovchi murakkab lingvomadaniy hodisa sifatida tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: badiiy matn, lingvokulturologiya, til va madaniyat, lingvomadaniy birlik, madaniy xotira, milliy qadriyat, poetik obraz, ramz, semantika, estetik funksiya.

Kirish. Badiiy matn tilning kommunikativ imkoniyatlari bilan madaniyatning mazmuniy qatlamlari o‘zaro tutashadigan murakkab estetik hodisa hisoblanadi. Unda til birliklari faqat axborot yetkazish vazifasini bajarmaydi, balki muayyan xalqning tarixiy tajribasi, milliy dunyoqarashi, qadriyatlari, urf-odatlar va ramziy tasavvurlarini ham o‘zida mujassamlashtiradi. Shu sababli badiiy asarni faqat lisoniy qurilish nuqtayi nazaridan o‘rganish uning mazmuniy imkoniyatlarini to‘liq ochib bera olmaydi. Matn tarkibidagi birliklarning madaniy asoslarini aniqlash, ularning milliy tafakkur bilan bog‘liq semantik xususiyatlarini belgilash lingvokulturologik tahlilning muhim vazifalaridan biridir.

Til madaniyatni saqlash va uzatishning eng barqaror vositalaridan biri sifatida xalqning tarixiy xotirasini o‘zida mujassam etadi. Muayyan davr va ijtimoiy muhitda shakllangan madaniy tasavvurlar vaqt o‘tishi bilan so‘zlar, frazeologik birliklar, maqollar, ramzlar, obrazlar va nutqiy formulalarda mustahkamlanadi. Badiiy ijodkor esa mazkur tayyor madaniy fondni o‘z poetik maqsadiga muvofiq tanlaydi, qayta talqin qiladi va individual estetik mazmun bilan boyitadi. Shuning uchun badiiy matnda til birligi umumxalq tilidagi ma‘nosini saqlagan holda yangi konnotativ, assotsiativ va ramziy xususiyatlarga ega bo‘lishi mumkin.

V.A.Maslova tilni madaniy axborotni to‘plash, saqlash va avlodlarga yetkazishda muhim vosita sifatida baholab, lingvokulturologik tadqiqotlarda til birliklarining ortida turgan madaniy mazmunni aniqlash zarurligini ta’kidlaydi [1]. Bunday yondashuv badiiy matn tahlilida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki poetik matnda biror so‘zning mazmuniy qiymati uning lug‘aviy ma‘nosi bilangina chegaralanmaydi. Uning semantik doirasiga xalqning tarixiy xotirasi, an‘anaviy tasavvurlari, diniy-axloqiy qarashlari, qadriyatlari hamda muallifning individual munosabati ham kiradi.

V.V.Vorobyov tomonidan ilgari surilgan lingvomadaniy birlik haqidagi qarashlarda ham til va madaniyat bir-biridan ajratilmaydigan yaxlit hodisa sifatida talqin etiladi. Olim lingvokulturemani lisoniy ifoda bilan madaniy mazmunning mushtarakligi asosida tushuntiradi [2]. Mazkur qarashdan kelib chiqilsa, badiiy matndagi ayrim so‘z, birikma, frazeologizm, metafora yoki ramziy obraz muayyan madaniyatga xos tasavvurlarni ifodalovchi birlik maqomini olishi mumkin. Biroq bunday birlikning lingvomadaniy qiymati faqat uning

lug'aviy semantikasidan emas, balki matndagi vazifasi, boshqa birliklar bilan aloqasi va o'quvchi ongida uyg'otadigan madaniy assotsiatsiyalaridan kelib chiqib belgilanadi.

Badiiy matnda milliy-madaniy mazmun, ayniqsa, ramziy birliklar orqali faol namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek madaniy tafakkurida *ona*, *Vatan*, *non*, *beshik*, *ostona*, *oq yo'l*, *duo*, *mahalla* kabi birliklar faqat muayyan predmet yoki tushunchani nomlash bilan chegaralanmaydi. Ular oilaviy munosabat, muqaddaslik, ona yurtga sadoqat, rizq-ro'z, hayotning boshlanishi, xayrixohlik, jamoaviylik kabi tushunchalarni ham faollashtiradi. Shu bois badiiy asarda bunday birliklarning qo'llanishi matnning milliy-madaniy semantikasini kuchaytiradi.

Bunda muallifning individual uslubi alohida ahamiyatga ega, chunki ijodkor milliy madaniyatda mavjud bo'lgan ramz va obrazlarni tayyor shaklda takrorlamaydi. Ularning an'anaviy semantikasiga individual poetik munosabatini qo'shadi. Masalan, umumxalq tasavvurida *yo'l* makon bo'ylab harakatlanish bilan bog'liq bo'lsa, poetik matnda u inson umri, taqdir, ayriliq, kutish, maqsad sari intilish yoki ma'naviy izlanish timsoliga aylanishi mumkin. *Kuz* fasl nomi sifatidagi denotativ mazmunidan tashqari, umrning o'tkinchiligi, ayriliq, xazonrezgilik yoki ruhiy sokinlikni ifodalashi mumkin. Demak, badiiy matn umumtil semantikasini madaniy va individual-poetik mazmun bilan kengaytiradigan alohida estetik makondir.

Badiiy matnning lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlashda muallif va o'quvchi munosabati ham nazardan chetda qolmasligi kerak. Muallif o'z matniga muayyan madaniy belgilarni joylashtiradi, biroq ularning mazmuniy imkoniyatlari o'quvchining madaniy bilimlari bilan munosabatga kirishgandagina to'liq namoyon bo'ladi. Milliy ramz, tarixiy nom, diniy ishora yoki folklorga xos obrazning matndagi estetik qiymatini anglash uchun o'quvchida tegishli madaniy bilim mavjud bo'lishi talab etiladi. Shu ma'noda badiiy matn muallif va o'quvchi o'rtasidagi oddiy axborot almashinuvi emas, balki umumiy madaniy xotira vositasida amalga oshadigan muloqot shaklidir.

Lingvokulturologik tahlilda badiiy birlikning madaniy mazmunini aniqlash bilan cheklanib qolish ham yetarli emas. Uning aynan muayyan matnda qanday estetik vazifa bajarayotgani ham asoslanishi lozim. Chunki bir xil madaniy ramz turli ijodkorlar asarlarida yoki hatto bir ijodkorning turli she'rlarida turlicha semantik vazifani bajarishi mumkin. Shu sababli lingvokulturologik tahlil umumxalq madaniy bilimlari bilan individual poetik kontekstni o'zaro bog'liq holda o'rganishni talab qiladi.

Xulosa. Demak, badiiy matn til va madaniyat munosabatining oddiy aks etishi emas, balki madaniy mazmunning estetik jihatdan qayta tashkil etilish shaklidir. Unda xalqning tarixiy xotirasi va milliy qadriyatlari muallifning individual poetik tafakkuri bilan birlashadi. Til birliklari esa ana shu jarayonda nominativ vositadan madaniy-estetik mazmun tashuvchi birlik darajasiga ko'tariladi. Shu jihatdan badiiy matnni lingvokulturologik tadqiq etish til birligining nafaqat nimani anglatishini, balki qanday madaniy xotirani faollashtirishi, qanday qadriyatni ifodalashi va muayyan poetik kontekstda qanday yangi estetik mazmun kasb etishini aniqlash imkonini beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – Москва: Академия, 2001. – 208 с.

2. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. – Москва: Изд-во Российского университета дружбы народов, 1997. – 331 с.
3. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
4. Йўлдошев М. Бадий матнинг лингвопоэтик таҳлили. – Тошкент: Фан, 2006. – 124 б.